

Մ Ա Տ Ե Ն Ա Խ Օ Ս ՈՒ Թ Ի Ի Ն

43) „Վասակ“, գրական-բանասիրական ժողովածու Գ. Զանգեռնի լիցեոսակից. Քիֆլիս, 1901 թ., գինը 1 ա. 50 կ.

Այս գիրքը բաժանուած է երկու մասի. առաջին մասում գետեղուած են գեղարուեստական գրուածքներ, իսկ երկրորդում՝ զանազան յօդուածներ:

«Վասակի» ոտանաւորների մէջ նոր մօտիւններ չը կան. երգուած են այնքան սովորական դարձած «յոյան» ու «վիշտը», հիմնական մտքերը մնում են անփոփոխ («վաղ ուշ դարունը պիտ գայ», «աշխարհը փուչ է» ևայլն), փոխուած են միայն խօսքերը, համեմատութիւնները... Բացառութիւն կազմում է միայն Յովհաննէս Թումանեանի «Պօէան ու Մուգան»: Այդ երգիծարանական պօէմայի մէջ ինքնատիպ հումօրով շօշափուում է մեր հասարակական կեանքում մեծ նշանակութիւն ունեցող մի հարց. այն է որ մտաւոր ստեղծագործութիւնը բոլորովին չի գնահատուած հայերի մէջ: Այդ հանգամանքի շնորհիւ մի ողբերգական դրամա է ստեղծուած իսկական բանաստեղծի ձրգտման և հասարակութեան անտարբերութեան մէջ: Ներքին ձայնը, ստեղծագործական պահանջը, մղում է բանաստեղծին դէպի մի կեանք, ուր ապրուստի, փողի հաշիւները զոյութիւն չունեն, մինչդեռ հացի խնդիրը, բնտանիքի հոգսերը, նրան ամեն օր յիշեցնում են որ աւելի զօրեղ է իրական կեանքը իր աոօրեայ հոգսերով: Ուրիշ հասարակութիւնների մէջ երկնային կայծ ունեցողը, իսկական բանաստեղծը, այնպէս առատ է վարձատրուում, որ կենսական հաշիւների մասին նա կարող է այլևս չը հոգալ և անձնատուր լինել ստեղծագործութեան: Այլ է հայկական իրականութիւնը. բանաստեղծը պէտք է ամեն բոպէ մըտատանջուի իր ապրուստի համար. նա պէտք է անիծի իր բախտը, որ բանաստեղծ է ծնուել և ոչ «կօմերսանտ»: Բանաստեղծի անձնական դժբախտութիւնը, իսկ հասարակութեան

բախտը հէնց նրաեւում է որ՝ ինչքան էլ ուզի իսկական բանաստեղծը երես չուռ տալ Մուսաներից—այդ նրան չի աջողուիլ. նրա երգը կը դառնայ աւելի մաղձոտ, վշտալի, յոռետես և ստեղծագործութիւնը աւելի պակաս չափով կ'արտայայտուի. սակայն հոգու հանգստութիւն չի կարող գտնել բանաստեղծը, թէկուզ նրան նշանակէք Բագուի կառավարիչների ոռճիկները, բայց պայման դնէք որ նա հրաժարուի Մուսաներից: Հասարակական բնազդներ ունեցող ամեն մի գործիչ ընդունակ է բաւականանալ շատ համեստ անձնական բիւզժէով. սակայն դժբախտութիւնը այն է որ մեր հասարակութիւնը ոչնչի տեղ է դնում ամեն մի գործունէութիւն, որից նիւթական շահ չը կայ, ուստի այդ համեստ ապահովութիւնն էլ չի տալիս: Այդ գիծն է չօշափում «Վտակի» մէջ տպուած և Մ. Նալբանդեանի նամակը: «Հիւսիսափայլի» հոգին, նրա զարդը, վերջ ի վերջոյ ստիպուած էր «ծառայութեան» մասին հոգալ, որովհետև գրիչը չէր ապահովում նրա ամենահամեստ ապրուստն անգամ:

Ահա ինչ է ասում «Հիւսիսափայլի» այդ տաղանդաւոր հրապարակախօսը. «Գնում եմ Պետերբուրգ կանգիդատի քննութիւն տալու, որպէս զի մի արժանաւոր ծառայութիւն գտնելով, կարողանամ օրական ապրուստ ձարել և բժշկութիւնը շարունակել... «Հիւսիսափայլից» ձեռք վեր առի, ըստ որում մի ժանգոտ կոպէկ չեմ ստանում. ինչ հարկաւորութիւն ունեմ էլի նահատակ լինելու: Այդ ինչ խելագարութիւն է, որ ես ուրիշից պարք առնեմ ապրեմ, «Հիւսիսափայլի» վրայ տիւ և գիշեր աշխատեմ, բայց «Հիւսիսափայլից» մի կոպէկ չը ստանամ. այդ որ գրքի մէջ գրուած է: Եւ որ մարդը, որ չունէ բնակարան, կերակուր և զգեստ, կարող է գործ կատարել և այն ձրի: Մինչև այժմ ես զոհ եղայ. թող Աստուած ընդունէ այդ զոհը, բայց տեսնում եմ որ այսուհետև անկարելի է... Ես կարող եմ շատ աշխատել, բայց աշխատելու համար հարկաւոր են պայմանք, որ ես չունեմ... Գրիչս պիտի կոտրեմ և ձգեմ. միւս անգամ հայոց ազգի անուն տուած ժամանակները ես պիտի սիրտս խառնվի և փսխելիքս գայ... Ափսոս ինձ որ ես երեսեցայ հայերի մէջ. մի այլ ազգի մէջ երբէք այդ վիճակում գտանվելու չէի ես, անտէր և անօգնական, միմիայն յուսալով Նախախնամութեան վերայ, որ կերակրում է և ճնճղուկները»...

«Վտակի» վիպական գրուածքների նիւթը,—բացի Պ. Պոչեանի «Հինգերորդ Գինազիփը, որի մէջ նկարագրուած է քաղաքի (Ալեքսանդրապոլ) կորստաբեր աղէցեցութիւնը գիւղի (Աշտարակ) բարքերի վրայ, և Թիֆլիսի թշուառների կեան-

քից Բաշինջաղեանի՝ «Բարերարներ» պատմութեամբը — գլխաւորապէս թիւրքահայերի ներկայ ցաւալի վիճակին է վերաբերում։ Թեման, ինչպէս տեսնում էք, հին է, բայց միթէ կարելի է մեղադրել հիւանդին, որ նա անդադար իր ցաւից է գանգատուում։ Հայութեան ամենամեծ ցաւը՝ Թիւրքիայում ապրող իր ստուար մասի դժոխային դրութիւնն է, ուստի բնական է, որ մեր գրողները այնքան զբաղւում են այդ խոր վէրքով։ Այդ գրութեանքները գանգատ, ողբ ու լաց է տանջողո՞ղ ռայայի։ Թշնամին սոսկալի է իր գազանային անգթութեամբ և ոյժով, այդ պայմաններում միմիայն արդարութիւնը կարող է ազատել ճնշուածին։

Սակայն այլ ոգով է գրուած պ. Փափաղեանի «Ըմբոստ երգեր»։ Դա նիշէականութիւն է, սակայն հայկական անտաշ կնիքով։ Կարդալով այդ գրութեամբը, յամենայն դէպս չի կարելի հիմնաւոր համարել հայասէր Ի. Վեսելովսկու կարծիքը, թէ «պ. Փափաղեանը տալիս է նիշէի տեսութիւնները մեղմելով և դուրս գցելով այն ամենը, ինչ նրան չափազանց խիստ և դէմքն թաց է թւում և հակառակ հայ ընթերցողի պահանջներին» (եր. 387)։ Թող դատի ընթերցողը թէկու՞ղ այս մի քանի կտորներէից։

«Պարտականութիւնը մի ախոռ է, ուր էշեր են կապուած կամ արածող և մորթելու սահմանած նախիր կուտակում։ Ո՛չ առիւծը կարող է ապրել այդ ախոռում և ոչ արծիւը։ Յանկացիր անապատ, բայց երբէք այդ ախոռը։ Պարտականութիւնը այն գերեզմանն է, ուր հոտում է ազատութիւն, սէր և այլ բարձր յատկութիւններ... Պարտականութիւնը մի ջրաղաց է, խոնարհած գլուխ, ուր փոշի են դռնում ձեռներէցութեան և անկախութեան ոգին...» և այլն։ Ապա մի քանի տող անց նիշէի աշակերտը շարունակում է. «Ի՞նչն է որ կոչուել է առաքինութիւն—«Եղիբ խոնարհ, համեստ, բարի, համբերող։ Եղիբ սիրալիր, երկայնամիտ՝ և դու առաքինի ես»։ ... Իսկ ես ասում եմ.—«Կտրեցէք այդ առաքինութեան հրէշաւոր գլուխը, շատ հաստացել է նա. կտրեցէք ոտները—շատ երկարացել է ու ծռռուել։ Կտրեցէք անխնայ, Եղէք հպարտ, յանդուգն, եղէք նոյն իսկ չար, բարկացող, խիստ և կռուարար» և այլն։

Պարզ է որ այդ գալյային առաքինութիւնները շատ ձեռնառու է համիդական քրդերին, ինչպէս և Համիդին։ Իսկ «պարտականութեան» մասին այդ քարոզից յետոյ բոլորովին իղուր է «որբերի» մասին հոգալը, իսկ մեր հարուստները կարող են, իրանց նիշէական համարելով, արդարանալ, որ չեն ուզում «էշեր լինել», այլ՝ «առիւծներ» ու «արծիւներ»... Մարդ ակա-

մայից մտաբերում է Արամազդի և եղան մասին լատինական առածը...

Աւելի անմեղ է պ. Մինաս Բերբերեանի անհետնողականութիւնը: Այդ պարոնը «Վտակում» տպել է «Սմբատ Շահազիզ» էտիւդը: Նոր մտքեր և լուսարանութիւններ չը կան այդ յօդուածի մէջ, սակայն բնորոշ է մի հանգամանք. ներկայումս «Նոր-Դարի» գաղափարների, մտքերի, համակրութիւնների և ճաշակի ամենաջերմ երկրպագու պ. Մ. Բերբերեանը մեր անցեալի մէջ երկրպագում է (աւելի ճիշտ կօկէտութիւն է անում) տրամագծօրէն հակառակ մտքեր, համակրանք և ճաշակ ունեցող գրական գործիչներին: Մի մարդ, որ չի ամաչում իր բարձրագոյն կրթութիւնից և պոռում է՝ «ի խաչ» հանել մի վարդապետի, որ յանդգնութիւն ունեցաւ հրապարակօրէն յարգանք արտայայտել «ուրացող» Միխիթարի յիշատակին, մի մարդ, որ փողոցային ամենափոքուն և սրա՜նրա անձնական պատիւը չօչափող միմոսութիւններով լի մի թերթում ղեկավարող ոյժի ղեր է կատարում և տանում է զանազան Ֆիգարօների բթամիտ կլօտնութիւնները, մի մարդ, որ աշխատակից է մի թերթի, ուր հայհոյանքների կոյտեր են թափել «Հիւսիսափայլի» գործունէութիւնը շարունակող Գ. Արծրունու վրայ, յանկարծ ցոյց է ապրիս իրան՝ Նազարեանի, Նալբանդեանի և դրանց չկօլայի անձանց ջատագով և գաղափարակից... Կրօնական անհամբերողութիւն— և Նազարեան, փողոցային միմոսութիւններ— և Նալբանդեան! Հետաքրքրական է իմանալ այդ «Կրիտիկոսի» վերաբերմունքը և դէպի Ռ. Պատկանեանը: Երևի նա բանաստեղծի կենդանութեան ժամանակ «Փօստուխին Աւագներին» թունդ պաշտպանն է եղել, իսկ նրա մահից մի քանի տարի անց գուցէ և փառաբանողը լինի Սիւլիւկի կծու, անհաշտ և խիստ մտրակողական լեզուին...

Ողորմելի ուղղութիւն, ողորմելի համոզմունքներ, որ փոփոխւում են «բոստ հանգամանաց»...

«Վտակի» երկրորդ բաժնի յօդուածներից ուշագրաւ է պ. Վ. Սուրէնեանցի «Հայ ճարտարապետութեան տեղը գեղարուեստի պատմութեան մէջ»: Այս բաժնում ղետեղուած յօդուածների մեծ մասը դժբախտաբար գրուած է ճապաղ ոճով, ուստի հետաքրքրութեամբ չեն կարդացւում: